

Kollár Zoltán

KÜLFÖLDI TŐKE ÉS ELMARADOTTSÁG LATIN-AMERIKÁBAN

José Carlos Mariátegui Peru történelmének abban a szakaszában élt és fejtette ki tevékenységét, amikor a perui társadalmi-gazdasági viszonyok máig meghatározó módon indultak változásnak.

E sokrétű változásoknak döntő elemeit - mint amik alárendelik maguknak a többi tényezőt - az átalakult és újjárendeződött latifundium-rendszer és a külföldi monopoltőke /amelynek leghirhedtebbike az észak-amerikai Cerro de Pasco Copper Corporation/ jelentették. E két erő a XX. században gazdaságilag, politikailag jelentős mértékben összefonódott, így torzította el Peru történelmi fejlődését.

Ilyenformán a perui társadalom legmélyebb ellentmondásai az agrártársadalomban és a külföldi tőkétől való függésben bontakoztak ki, és képezték a haladásért küzdő erők harcának objektív alapját.

Mariátegui elemezte a perui függő gazdaság természetét, s módszerének alapja a lenini imperializmus-elmélet volt.¹ A perui gazdaságot elnyomta a külföldi finánc-tőke, mégpedig úgy, hogy miközben fiókvállalatai közvetlenül kizsákmányolták az országot, a latifundisták a külföldi tőke érdekeinek közvetítői, ügynökei lettek, a politikai hatalom pedig az ország kolonializációjának a tényezőjévé vált.

Mariátegui hangsúlyozta, hogy a függő országokban a külföldi tőke és a félf feudális rendszerek egybekapcsolódása megnehezítik a nacionalizálás, az iparosítás

végrehajtását, a monokultura felszámolását. Mariátegui azonban arra is rámutatott, hogy a külföldi tőkebehatalás nemcsak a függőséghez, a gazdaság és társadalom elmentmondásainak konzerválódásához vezet, hanem a proletariátus megszületéséhez és megerősödéséhez is. Annak a proletariátusnak az osztályá válását eredményezi, amelynek történelmi hivatása a kapitalizmus megdöntése.

Ez a Mariátegui-munkásságból kiemelt vázlat nemcsak a korabeli Perura jellemző, hanem - mutatis mutandis - napjaink Latin-Amerikájára is.

Mariátegui szellemi hagyatékával akkor sáfárkodunk jól, ha úgy emlékezünk meg róla, hogy kiemeljük azokat a gondolati mozzanatokot, amelyek kiindulópontjai lehetnek Latin-Amerika mai társadalmának elemzéséhez, s hozzájárulunk Latin-Amerika "második függetlenségéért" vívott harcához, azáltal, hogy e harc objektív alapjait feltárjuk.

Előadásomban ezért a külföldi tőke latin-amerikai szerepével és következményeivel kívánok - röviden, néhány gondolat erejéig - foglalkozni. Nem csupán Peru viszonyait elemzem, hanem egész Latin-Amerikáét. Ugy vélem, ez is logikusan következhet Mariátegui munkásságából, hiszen ő maga sem elszigetelten vizsgálta a perui fejlődés kérdéseit, s különösen fontosnak ítélte az antiimperialista harcban az internacionalizmust², s úgy vélekedett, hogy a latin-amerikai forradalom sem több, sem kevesebb nem lesz, mint a világforradalom egy fázisa, egy szakasza.³

A kapitalista gazdasági rendszerben a piacnak különleges szerepe van, hiszen a tőke értékesülése a piacon realizálódik. A kapitalizmus piacai kétoldalu folyamatban fejlődtek és fejlődnek. Egyik oldal tulajdonképpen a kapitalizmus vertikális fejlődését jelenti, vagyis a

tőkés mezőgazdaság és ipar ki- és továbbfejlődését; másik oldal pedig a kapitalizmus horizontális fejlődésében, vagyis a kapitalizmus uralmának újabb területekre történő kiterjesztésében fejeződik ki.⁴ E kétoldalu folyamat kölcsönhatásai leginkább a tőkés felhalmozás történelmi tendenciájában nyilvánultak meg, amelyek egyik "eredménye", hogy a tőkés világgazdaságban a fejlett országok hatalmukba vonták a fejletleneket, legalábbis gazdaságilag gyarmatosították őket, miközben - a tőke centralizációja és koncentrációja során - a tőkemonopólium monopol-tőkés formába csapott át.

Ismeretes, hogy a monopol-tőke társadalmi uralmának kifejlődése és általánossá válása két alapvető történelmi változatot mutat.⁵ Az egyik, amikor a tőke a szerves fejlődés útját futja be, tehát a tőkés felhalmozás alapján, a másik - a szervetlen típus - pedig, amikor a már funkcionáló monopol-tőke kívülről hatol be a kisüzemek világába, s fenntartva az ott uralkodó viszonyokat, ezekre építi hatalmát.

A szerves fejlődés történelmi analógiát mutat magának a tőkének a kifejlődésével és elterjedésével. Ez a folyamat minket kevésbé érdekel, mert az elmaradott országokban /mint a latin-amerikaiak is/ ez a típus másodlagos jelentőségű, illetve más anatómiát mutat.

A szervetlen fejlődésnek is megvan a maga történelmi analógiája. Ahogyan a tőkés fejlődés kezdetén a tőke - mégpedig a kereskedelmi tőke - kívülről behatolva a társadalmi termelés nem tőkés szektorába, hatalmába kerítette a kézműves termelést, úgy vonja uralma alá a kifejlődött monopol-tőke a nem monopolizált tevékenységet. Köztudott, hogy Marx a kereskedelmi tőkének ezt a fajta behatolását a termelésbe - mégha ez is volt a legelter-

jedtebb forma - nem tekintette igazán forradalmi utnak.⁶

Azzal, hogy a tőke, majd a monopoltőke behatolt a fejletlen gazdaságokba - jóllehet feltörte a hagyományos, prekapitalista viszonyokat, legalábbis addig a határig, ameddig érdekei megkívánták - monopolhelyzete révén képes volt úgy uralma alá vonni ezeket a gazdaságokat, hogy nem változtatta meg radikálisan a termelőerők állapotát. A tőke úgy vonta a gazdasági egységeket kizsákmányolási rendszerébe, hogy nem teremtette meg a termelőerők fejlődésének lehetőségeit, sőt a tőkés átalakulás különös feltételeinek kialakulását is erőszakosan meggátolta.

A tőke képes volt arra, hogy a prekapitalista jellegű munk viszonyokat beépítse saját kizsákmányolási viszonyai közé, ezáltal megszerezte magának az értéktöbblet forrását, de nem segítette elő - vagy legalábbis lassította - a piacnak azt a polarizációját, amely elengedhetetlen feltétele a tőkés gazdálkodásnak: a termelő és a termelési eszközök szétválasztását.

Másik következménye a tőke behatolásának a pénztőke felhalmozásának megakadályozása. Mint a termelőeszközök tulajdonosa, a tőke - a magántulajdon sérthetetlensége alapján - természetesen az értéktöbblettel szabadon rendelkezett. A modern tőke kivétel során a gyarmatokon letelepedett tőke - többnyire valamely anyaországi monopólium /monopolista csoport/ fiókvállalata lévén - az értéktöbbletet általában nem ott tőkésítette, azaz nem ott halmozta fel, ahol megtermelték, hanem máshol, főként az anyaországban. Ezáltal a tőkés felhalmozás tendenciája a tőkés világgazdaság sajátos polarizációjaként jelenik meg: a gyarmattartó tőkéseinek gyors meggazdagodásában és a gyarmatok termelőinek elszegényesedésében. Ez az

ellentmondás a "gazdag" és "szegény" ország látszólagos ellentétében fejeződik ki. Erről gyakran politikailag káros, sekélyes koncepciókat olvashatunk, hiszen az ezt valók elfelejtik azt, hogy ennek az ellentmondásnak háttérében a tőke-munka nemzetközi méretű ellenmondása húzódik meg, s ez az igazi alapvető ellentmondás.

Ez a tendencia azt is jelenti, hogy - mivel a tőkés átalakuláshoz a tőkének meghatározott minimumára van szükség - a tőke elvonásával a külföldi monopolitőke megakadályozza azt, hogy ez a minimum a helyi tőkések kezében felhalmozódjék, vagy legalábbis elérje, hogy a tőkefelhalmozás csak szűk körre korlátozódjék, ezáltal meggátolja az önálló alapokon nyugvó kapitalizmus kibontakozását.

A gyarmatokat, illetve a fejlett tőkésországok háttországává degradált országokat a monopolitőke meghatározott funkciók ellátására kényszerítette tőkekivitele és politikai uralma /befolyása/ alapján.

Ezek a funkciók közismertek, s ma is megvannak azok az alapok, amelyekre támaszkodva az imperialista monopóliumok - jóllehet módosult formában - megtartják érdekszférájukban ezeket az országokat, s érdekeiknek megfelelően meghatározott funkciók ellátására kényszerítik őket.

Az utóbbi időszakban, a kapitalizmus általános válságának harmadik szakaszában, a hagyományos kolonialista nemzetközi munkamegosztás rendszere válságba jutott. Ez a válság, amelyet több tényező - gazdasági, társadalmi, politikai - váltott ki, szükségessé tette, hogy a nemzetközi munkamegosztás új típusú rendszere alakuljon ki. Természetesen az imperialista monopóliumok is törekedtek arra, hogy ez az új rendszer érdekeiket szolgálja. Neokolonialista politikájuk, módszereik révén elérték, hogy az imperializmus háttországát alkotó országok több-

nyire megmaradtak a tőkés világgazdaság perifériáján; az imperialista monopóliumoktól /országoktól/ alárendelt, függő helyzetben.

Latin-Amerikára a tőke már a múlt században felfigyelt. Több mint egy évszázados küzdelemben, amelyet az észak-amerikai és a többi - európai - tőkés csoport vivott, nemcsak a hegemon-szerepet orozták el az amerikai tőkés, hanem megváltozott beruházásaik típusa és koncentrációja is.

A latin-amerikai országokban a külföldi eredetű közvetlen beruházásokból az amerikai tőke 76%-kal, az angol tőke kb. 12%-kal, a nyugatnémet 5%-kal részesedik. Növekvő tendenciájú a nyugatnémet, a francia, az olasz, a holland, a japán tőke behatolása a latin-amerikai országokba. A latin-amerikai piacot az utóbbi években ismételten felfedező és a hagyományos befektetők /angol, nyugatnémet stb./ piacpolitikájában már számos új vonással találkozunk: a tőkés csoportok mind az országok megosztása, mind pedig a befektetési ágazat szempontjából nagyon koncentrált tevékenységet folytatnak. Így pl. a nyugatnémet tőkekivitellel 72%-a Argentínába és Braziliába irányul, ugyanide a francia tőkekivitel 75%-a megy. A japán tőkekivitel 75%-a Braziliába, Argentínába és Mexikóba hatolt be. A brazil gazdaságba befektetett nyugatnémet tőke 85%-a a feldolgozó iparba hatolt be /ebből 70% az autóiparba/. A többi ország tőkekivitelének a megosztása az országok és ágazatok között hasonlóan koncentrált.

Egyébként a bruttó állótőke-állomány kb. 10-15 %-a külföldi eredetű /pontosabban külföldi monopóliumok általi beruházás/. A külföldi tőke valóságos pozícióját a 10 %-os részesedés korántsem fejezi ki. Pl: Mexikóban ez az arány kb. 5-7%-os, ugyanakkor a 100 legnagyobb vállaltból

39-et a külföldi monopóliumok ellenőrzik, az argentin ipar harmada külföldi kézben van, az United Brands /Fruit/ 6 közép-amerikai országban lényegében teljes egészében kezében tartja a trópusi termékek termelését és exportját,⁷ Latin-Amerikában amerikai monopolizációs csoportok ellenőrzik a feldolgozó ipar harmadát, a kitermelő ipar 4/5-ét /a réztermelés 95%-át, a bauxittermelés 64%-át, a vasgyártás 62%-át, a mangán- és a cinkbányászat 45%-át, az ólomkitermelés 40%-át, a kőolajkitermelés kb. 55%-át/. Az amerikai monopóliumok tulajdonában levő leányvállalatok termelik a latin-amerikai GNP 20%-át, ők szállítják az összes export egyharmadát. Az amerikai monopóliumok kb. 1,5 millió embert foglalkoztatnak.⁸

A beruházási típusok egyuttal történelmi formát is jelentenek.⁹ Történelmileg is első formát a nyersanyagkitermelésbe fektetett beruházások jelentik. Ilyenek pl. az Anaconda rézbányái Chilében, a Reynolds bauxitbányái Jamaicában, Guyanában. Ezután kiépültek a nyersanyagok elsődleges feldolgozását végző üzemek is, mint pl. a kubi nikkelfeldolgozók voltak a forradalom győzelme előtt.

Ennek a beruházási formának a következményeként a fejlődő országok a fejlett tőkésországok közvetlen függelékéivé váltak; ezek az üzemek kifejezetten exportra termeltek, s az "anyaország" ujratermelési folyamata határozta meg tevékenységüket. s ennek minden káros konzekvenciáját viselték /válság átplántálása stb./.

Főként a második világháború óta terjedtek el azok a fiókvállalati formájú beruházások, amelyek a feldolgozóiparban telepednek meg. Ezek elsősorban szerelőüzemek, a termelés utolsó vertikális fázisát végzik. Nyersanyagait, félkész termékeiket, alkatrészeit többnyire az "anyaországi" anyavállalattól szerzik be.

Ezzel a külföldi vállalatok a helyi piac feletti uralomra tesznek szert, s lehetővé teszik az exportpiacok

megtartását is. Ilyenkor fontos jövedelmi tételt jelentenek - a szokásos profitforrásokon kívül - a szabadalmi díjak is.

A következő forma összefüggésben van a nemzetközi konglomerátumok, a multinacionális társaságok meghatározó elterjedésével. Ezek az ún. multinacionális beruházási formák, amikor is a termelési vertikum különböző fázisait különböző helyekre telepítik, s a vállalat különböző telephelyű egységei egymásnak szállítanak. Jellemző ez főleg a petrokémiára, a számítógépiparra, az elektronikus iparra.

Ezeket a beruházásokat egyáltalán nem a helyi szükségletek, hanem a multinacionális vállalatok profitérdekei szabják meg, nem integrálódnak a helyi gazdaságba, hanem még inkább kiszélesítik, "világgazdaságivá" teszik a gazdaságok függését.

Fontos része ennek a függési rendszernek, hogy egyre jelentősebbé válnak a finánc-tőke feldolgozóipari beruházásai.

A feldolgozóipari beruházásoknak - mint általában a külföldi tőke behatolásának - kettős konzekvenciája volt. Egyes területeken hozzájárultak az ipari és a gazdasági fejlesztéshez, a termelőerők fejlődéséhez, meghonosítottak bizonyos fajta műszaki kultúrát stb. Ennek azonban számos káros következménye is volt. A legfontosabbak: kiszélesítették a külföldi monopoltőke pozíciót, tehát az egyoldalú gazdasági függés megerősödését eredményezték. Ezek a beruházások nem vezettek az egészséges ipari szerkezet kialakulásához, mivel nagyrészt az "anyországból" származó termékek továbbfeldolgozásával, összeszerelésével, esetleg csupán adjusztálásával foglalkozó üzemek megteremtését eredményezték. Bár többnyire magas technikai, technológiai szinten levő üzemek jöt-

tek létre, de az így bevitt technika és technológia nem jelentette az ipar egészének technikai fejlődését, mivel csak a vertikum egyes - általában végső - fázisainak technikai feltételeit hozták létre.

A nemzeti ipar jelentős része kénytelen a külföldi kézben levő ipart kiszolgálni. A külföldi tőke jobb feltételekkel termel, így meggátolja a nemzeti ipar fejlődését is. Általában nem célja a termelés szerkezetének átalakítása, az ágazati kapcsolatok fejlesztése. Ekként sajátos "import-enklávék" jönnek létre. Az "import-enklávék" termelése a fogyasztás szerkezetének torzítását is eredményezi /pl. luxuscikkek/, illetve olyan fogyasztási szerkezet kialakításával jár együtt, amely nem felel meg az ország fejlettségi szintjének. Termelésükkel befolyásolni tudják a gazdasági fejlődés irányát.

További káros következmény, hogy növekszik a latin-amerikai gazdaságok külkereskedelmi függése. A külföldi tőke korlátozott lehetőséget teremt a munkanélküliség felszámolására.

Viszonylag gyorsan emelkednek a kereskedelem szférájában is a tőkebefektetések. A külföldi, elsősorban az amerikai kereskedelmi monopóliumok egyre inkább kiszorítják a helyi kereskedőket. Ennek az a konzekvenciája, hogy a kisárutermelők helyzete is egyre nehezebbé válik, mert egyre nehezebben tudják kivédeni az amerikai konkurenciát, felhalmozási lehetőségük korlátozottabbá és szűkebbé válik az amerikai cégek ár- és kereskedelempolitikája következtében.

Ujabb jellemző, hogy a külföldi tőke - egy-két országtól eltekintve - a mezőgazdasági beruházások helyett a mezőgazdasági termékek feldolgozását és e termékek kereskedelmét helyezi előtérbe. Ennek két fontos káros következménye van: a kisárutermelők elszegényedése egyre nagyobb méreteket ölt, és növekszik a mezőgazdaság

függése a külföldi tőkétől.

A külföldi monopoltőkés csoportok iparosítási politikájukkal és kereskedelmi tevékenységükkel általában akadályozzák a latin-amerikai gazdaságok termelési szerkezetének egészséges átalakítását. Háttérbe szorítják a nemzeti tőke, vagy az állam által kifejlesztett ipart. A földbirtokos oligarchiával együtt fenntartják és kiterjesztik az exportenklávékot. Emellett korlátozzák a legfontosabb nehézipari ágazatok kialakítását. Az elmondottakon kívül ezt egyrészt hitelpolitikájukon keresztül érik el, másrészt azzal, hogy a nemzeti tőkés körök gazdaságilag és politikailag fontos köreit érdekelté teszik saját "iparosítási politikájuk" végrehajtásában /pl. közös vállalatok létrehozását kezdeményezik, az eladásokban előnyben részesítik a lojális tőkés csoportokat/.

Az egyoldalú gazdasági függés és az egyéb függési formák együtt járnak a kizsákmányoltság különböző viszonyaival. A közvetlen kizsákmányolás mellett a kizsákmányolás olyan közvetett formái is érvényesülnek, mint a kereskedelmi kizsákmányolás /terms of trade rosszabbodása, a nem egyenlő munkamennyiségek cseréje/, a felvásárló kereskedelmi tevékenységekből következő kizsákmányolás, a hitelnyújtás, a hitelnyújtás adta kizsákmányolási lehetőségek.

Néhány jellegzetes adattal illusztrálom előadásom végén a külföldi tőke - számszerűsíthető - tevékenységét.¹⁰

Az amerikai fináncsőke hatalmának kiszélesedését példázza az, hogy az USA bankok fiókvállalatainak az aktívái az 1967. évi 1,2 milliárd dollárról 1972-re 2,6 milliárdra ugrottak, s maga a fiókhálózat 40 %-kal bővült /133 bank helyett 277 tevékenykedik/.

1961-65 között az amerikai monopóliumok még "csak" évi 1165 millió \$-t, 1966-70 között már évi 1638 millió \$-t vontak ki a latin-amerikai kontinensről, megfosztva ezzel az országokat felhalmozási lehetőségeiktől.

Ezt a sort még tovább lehetne folytatni, de - úgy vélem - elégséges alapot szolgáltattam ahhoz, hogy kimutassam, a latin-amerikai országok gazdasági elmaradottságának egyik, ha nem a legfontosabb okozója a külföldi monopóliumok uralma, s hogy elmaradottságukat ezek az országok akkor tudják felszámolni, ha következetes harc útján megszabadulnak a külföldi fináncstőke uralmától és belső társadalmi bázisától, kiszolgálóitól; tehát Mariátegui a mához is szól, gondolatai aktuálisak.

J E G Y Z E T E K

- 1 Vö: Semionov-Shulgovskij: El papel de José Carlos Mariátegui en la formación del P.C.P. Editora Unidad, Lima, 1971.
- 2 "Antiimperialisták vagyunk, mert marxisták vagyunk, mert forradalmárok vagyunk, mert a kapitalizmust mint antagonisztikus rendszert szembeállítjuk a szocializmussal, amely arra hivatott, hogy felváltsa a kapitalizmust, mert a külföldi imperializmus elleni harcban teljesítjük Európa forradalmi erőivel való szolidaritási kötelezettségeinket."
/El movimiento revolucionario - latinoamericano. Buenos Aires, 1929. p. 1./
- 3 Dialéctica, 1946. N. 17. p. 27.
- 4 "... a kapitalizmus nem létezhet és fejlődhet, ha nem bővíti állandóan uralmának szféráját, ha nem gyarmatosít újabb országokat, ha nem von be régi nem-kapitalista országokat a világgazdaság forgatagába." /Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban, Összes Művei, 3. kötet, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1964. 553. o./
- 5 Részletesen ld. Szabó Katalin: A nagyvállalati kihívás. Új hullám a tőkekoncentrációban. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.
- 6 "Bármennyire jelentős az utóbbi ut /ti. a kereskedő közvetlenül a hatalmába keríti a termelést - K.Z./ történelmileg mint átmenet - példa erre a XVII. század angol clothierje /posztókereskedője/, aki ellenőrzése alá vonja a takácsokat /bár ezek önállóak maradnak/, gyanút ad el nekik és megveszi posztójukat -, mégis önmagában véve nem forradalmasítja a régi termelési módot, sőt azt inkább konzerválja és mint a maga előfeltételét megtartja." /Marx: A tőke, III. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1956. 334. o./
- 7 Mirovaja Ekonomika i Mezsdunarodnaja Otnosenyija. Moszkva, 1969. 9. sz. 129-132. old.
- 8 América Latina: Estadísticas de la dependencia y la explotación. Suplemento de Revista Internacional, No. 11. de 1971. Praga, 1971. 8-10. old.
A legjelentősebb amerikai monopoltőkés csoportok,

amelyek a latin-amerikai tőkebefektetésekben érdekeltek, a következők: Morgan-csoport: a villamos- és rádiókészülékek, a háztartási gépek, az irodagépek és berendezések gyártásában, a szinesfém- és a vasérc-termelésben, a villamosenergia-termelésben, a kőolaj-szektorban, a vegyiparban, a Coca-Cola gyártásban; a Rockefeller-csoport a kőolaj-szektorban, a kőolajipari termékek értékesítésében, a konzerviparban és tejfeldolgozásban; a Du Pont-csoport: az autógyártásban és -összeszerelésben, a műszáltermelésben, a robbanóanyagok előállításában; a Mellon-csoport az elektrotechnikai iparban, a bauxit-, a vasérc-, a kőolaj-kitermelésben, a vegyiparban, a vanádiumérc-bányászatban; a Clevelandi-csoport: a gumiiparban; Chicagói-csoport: a húsfeldolgozásban és ők a hűtőházak és a nagykereskedelmi vállalatok tulajdonosai.

⁹ James O'Connor: A nemzetközi társaságok és a gazdasági fejletlenség. id: Világkorszerek. Válogatás. Válogatta: Ádám György. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1974. pp. 273-290.

¹⁰ Latinszkaja Amerika, 1975. október /Moszkva/ pp. 5-23.